

A szivárvány: jelkép, vagy a „harcos Isten” íja?

Tanulmányunk egy igen régi probléma tárgyában kíván támpontokat nyújtani. Ugyanis a Noéval kötött szövetség jeleként megjelenő szivárvány, eredeti héber kifejezésének és kontextusának vizsgálata mind a mai napig lezáratlan, mind vallástörténeti, mind pedig exegetikai szempontból.

A leginkább sarkallatos pont ezek közül a Genézis 9, 13-ban szereplő תִּשְׁבָּע kifejezés fordítása, s még inkább annak értelmezése, mely, mint azt fentebb is említettük, régóta vita tárgyát képezi.¹ A legkézenfekvőbb, és legegyszerűbb magyarázata² annak tűnik, ha egyszerűen a szivárvány képével próbáljuk meg visszaadni, melynek sokszínűségében, szépségében visszaköszön Istennek a teremtett világgal közölt szeretete.³ Ám a kifejezés jelentéstartalmának mélyére ásva már nem ennyire egyértelmű a helyzet.

A tény, hogy Szíria-Palesztínában, annak meteorológiája miatt a szivárvány igen ritka jelenség, alátámaszthatná, hogy valóban szivárványról tesz említést a Noé története. Hiszen egy, a területen ritkán látott természeti jelenség valóban emlékeztethette az embereket Isten szeretetére, szövetségi hűségére. Azonban ha a konkordanciális, statisztikai adatokat megnézzük, azt fogjuk látni, hogy a תִּשְׁבָּע 76 alkalommal szerepel a Héber Bibliában, s ebből 72 alkalommal egyértelműen harci, avagy vadász íjat jelent. Az a tény is tovább bonyolítja a kifejezés megértését, hogy itt nem csupán önmagában áll a fent jelzett héber szó, hanem egy szóösszetételben, méghozzá a תִּשְׁבָּע בְּעָנָן „szivárvány/íj a felhőben, felhőn” kifejezésben. A kifejezés mindösszesen kétszer szerepel ebben a formában az Ószövetségben, tehát semmiképpen sem tekinthetjük egy rögzült, jól bejáratott, és gyakran használt kifejezésnek.⁴

A fent jelzett *felhő* szó azonban nem esőfelhőt jelent, még csak nem is egy darab felhőt, sokkal inkább egy felhőréteget, amely eltakarja az eget. Éppen ezért is fontos figyelembe

¹ Már Wellhausen is látta és érzekelte a problémát. WELLHAUSEN, J.: *Prolegomena to the History of Ancient Israel*, (Cambridge University Press, Cambridge, 2013), VIII.II. fejezete.

² Mindezt alátámasztani látszik a legjelentősebb ószövetségi lexikonok adatközlése is. Ld. pl.: BDB (906), vagy HALOT (III: 1155).

³ Mindezt megerősítve láthatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy nem ez az egyetlen igehely, ahol hasonló szerepet tölt be a szivárvány: elég, ha csak az Ez 1, 28-ra gondolunk.

⁴ E. van WOLDE: *One Bow or Another? A Study of the Bow in Genesis 9:8-17*, in VT (vol. 63. Fasc.1, 2013, 129-144), 133-134.o.

vennünk, hogy a Gen 9,16 szerint a szövetség jele elsősorban Isten számára jel, amit az emberek nem is feltétlenül láthatnak. Ráadásul nyelvészetileg igencsak bizonytalan lábakon áll, hogy az említett héber kifejezés valóban szivárványt jelent-e. Hiszen a szöveg egyáltalán nem erősíti ezt meg, indirekt utalás, vagy a nyelv által alkotott kognitív kép természetesen elvezetheti az olvasót ebbe az irányba, ám -vallástörténeti szempontból sem mellékesen- mindez nem igazolható minden kétséget kizáróan.⁵

A szivárvány valójában harci íj?

Statisztikailag nézve a קֶשֶׁת valóban a legtöbbször harci íjat jelent. A Genezisben hétszer találkozhatunk ezzel a héber szóval, ebből kétszer az általunk is vizsgált szakaszban, amit legtöbbször a szivárvány képével szokás visszaadni, illetve a Gen 27,3-ban, ahol viszont kétségtelenül harci íjat jelöl.⁶ A harci íj az ókori-keleten igen veszélyes és kíméletlen fegyver lehetett. Az íjászok különleges szerepet töltöttek be a hadseregekben, sőt, maga a Szentírás is olyan esetekben emeli ki az íj, a nyilak, vagy éppen az íjászok szerepét, amikor egy kifejezetten erős, hatalmas harcosról, vagy népről tesz említést.⁷ Ami azonban még sokkal fontosabb, hogy ennek az erős harcosnak a képét az Ószövetség JHVH-ra is vonatkoztatja, amelynek gyökerei a harcos Isten ókori-keleti képében húzódnak.

A harcos Isten

A harcos Isten képe igen gyakori volt az ókori-keleten, sőt ezen kultúrákon kívül is. Többször ábrázolták így a térségben az isteneket, s ami igazán releváns a témánk szempontjából is, az az, hogy a harcos Isten képében általában a vihar isteneket ábrázolták, melyet JHVH tulajdonságai közé is odasorol a Biblia. Ám itt Noé esetén JHVH ugyan hasonló nyelvi megjelölésben és kontextuális értelemben, viszont mégis éppen a teremtő, újjáteremtő Isten képében mutatkozik be.⁸

⁵ Uo.

⁶ Külön érdekes ebből a szempontból megfigyelni a haldokló Jákob szavait, melyeket Józsefhez intéz a Gen 48,22-ben, ahol egyértelműen és kristály tisztán használja a kifejezést, méghozzá harci íj értelemben.

⁷ Ld. pl.: 1 Sám 31,3, 2 Sám 1, 18-27!

⁸ KLINGBEIL, M.: *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*, (University Press / Vandenhoeck Ruprecht, Fribourg Switzerland/Göttingen Germany, 1999) 169-170.

Mindezeket figyelembe véve szükséges egy pillantást vetnünk, hogyan ábrázolták az ókori Közel-Keleten a vihar isteneket, illetve ezek a képi megjelenítések milyen szerepet tölthettek be az emberek minden napi, és vallásos életében.⁹

Fenti okfejtésünkre kiváló példát nyújt ez a kép, mely valószínűleg az Újasszír korból származik. Általában az asszír királyt ábrázolták a vadász képével, a fenti pecsénymó viszont a szárnyak segítségével egy mitológiai dimenziót is megnyit az ábrázolás előtt, melyet mind állatokra, mind pedig emberekre alkalmaztak az asszírok a korszakban. Az ábrázolt isten beazonosítása nem egyértelmű, vagy Ninurta, a háború és a vadászat istene, vagy Adad, a vihar isten is szóba jöhet.¹⁰

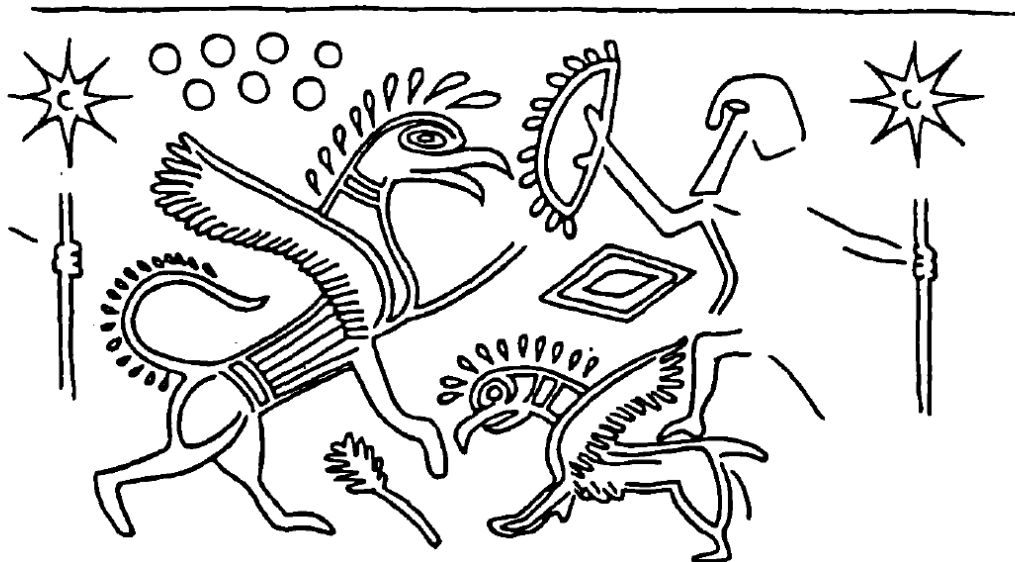
Jó néhány olyan régészeti lelet került elő, amelyet feltételezhetően egyfajta amulettként tarthattak maguknál az emberek, ez által is kiváltva az isten(ek) jóindulatát, illetve védelmet reméltek tőle a természeti csapásokkal szemben is.¹¹

Mindezek ismeretében, valamint a Noahita szövetségkötés kontextusának ismeretében is különösen fontos a következő kép, mely Megiddóból került elő, s valószínűleg a Kr.e. 9-6. században keletkezhetett, s szintén Újasszír stílusjegyeket mutat.

⁹ Klingbeil fentebb idézett műve elsősorban a zoltárookra koncentrál, s disszertációjában is arra hívja fel a figyelmet, hogy a héber költészet sem hagyta, hagyhatta figyelmen kívül ezeket az isteni attribútumokat, de tette ezt természetesen JHVH-ra vonatkoztatva.

¹⁰ Ld. Klingbeil, i.m. 179.o. Az ezt megelőző részekben további példákat hoz a harcos Istenről előkerült régészeti leletekről, valamint külön említésre méltó, ahogyan a képek, domborművek, pecsénymók, sztélék hermeneutikai és értelmezési kereteit megadja.

¹¹ KLINGBEIL, M.: *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*, (University Press / Vandenhoeck Ruprecht, Fribourg Switzerland/Göttingen Germany, 1999) 169 kk.

A férfi hosszú szakállat visel, egyik lábán egy griffhez hasonló *vegyes lényre*¹² támaszkodik, jobb kezében talán fegyvert tarthat, melyet a szimbolikus Vénusz csillag díszít. Vele szemben, támadó állásban egy griffmadár, közöttük egy rombusz, melynek jelentése az ókori-keleti ikonográfiában nem világos, ám valószínűleg az óvó, rontást távol tartó erőt szimbolizálja. A férfi képével nem azonosíthatjuk be egyik istenséget sem kétségek nélkül, ám a képi megjelenítés, a mitológiai elemek valószínűsítik, hogy egy mennyei, mitologikus harc elbeszélése ez a művészet eszközeivel. Ami a fejezet témája kapcsán különösen fontossá teszi, az a harcos bal kezében található íj, melyet nem támadó állásban tart, hanem védekező pozícióba helyezkedik, s úgy tűnik, hogy mint védekező fegyvert használja az íjat.¹³ Márpedig, ha ez így van, ez esetben nem állna még csak vallástörténeti párhuzam nélkül sem az, hogy Noé

¹² A nemzetközi szakirodalom úgy hivatkozik ezekre a vegyes vagy kevert mitológiai lényekre, mint *Mischwesen*, megtartva ezáltal a német frazeológiát még angol nyelven is.

¹³ Ennek alátámasztására az Enúma Élisben is látnak hasonló vonásokat.

„Föltartotta Enlil az íjat, magasra földobta előttük;
a hálót is, amelyet készített, látták az istenek, atyái;
látták az íjat, a szépalakút,
remekelt művét dicsérték atyái.
Fölemelte Anu magasra, szólott istenek gyülekezetében.
Letette az íjat,
nevét így nevezte:
"Hosszú" az egyik, a másik "Erős",
a harmadik meg "íj-csillag az égen"!
Megjelölte helyét fönn.

Íja sorsát, hogy már megjelölte,
trónját dobta föl
az égre.
Nevét fenségessé
tette.”

Idézet kiemelve az Enúma Élis VI. kőtáblájáról. Részletesen ld.: KOMORÓCZY G: *Gilgames – Agyagtáblák üzenete, ékírásos akkád versek*, (ford. Rákos Sándor), (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986), 5–29.o.

történetében JHVH az íjat, mint védekező fegyvert tartja a felhőkön, hogy a káosz erőit ez által tudja megfékezni.¹⁴ A kommentár irodalom a szivárványra oly módon tekint az elmúlt bő évszázadban, amely nemcsak mint védekező fegyver emlékezteti szövetségére magát JHVH-t, hanem mint a megbékélés, a békesség jelére is. Mint ahogyan arra is látunk utalást, hogy a szivárvány, (harci íj) épp a harcosszentet jellemzi, amely mindig kész ez által (is) felvenni a harcot ellenségeivel szemben.¹⁵

Ezen a ponton szükséges megjegyeznünk, hogy a Noé története és a teremtés történet mind nyelvezetében, mind kozmológiájában ugyanarról a tőről ered. S ha megnézzük a teremtésben hogyan és milyen módon fékezi meg a megteremtett égbolt, (רָקִיעַ) a káosz vizeit, akkor ebben a kontextusban, valóban értelmezhető a szivárvány úgy, mint a szövetség jele, amely által Isten védelmezi a Földet a káosz vizeitől. Ezt megerősíteni látszik, hogy a Gen 9, 11-ben, a magyar fordítási hagyományban özönvízként fordított מַבּוּל nem csupán vizeket, özönvizet jelent, hanem a kozmikus vizeket, melyeket az ókori-keleten egyértelműen a káosz erőinek tartottak.¹⁶ Vagyis ebben az értelemben a szövetség jeleként (אוֹת) előttünk álló szivárvány ugyanazt a szerepet tölti be mint a körülmetélés, (Gen 17,4) vagy éppen a Sabbat (Ex 31, 13-17), emlékezteti Istent a szövetségre, az emberiség, és a teremtett világgal szembeni hűségére.

Összegzés

Ha mindezeket még tágabb kontextusban próbáljuk meg vizsgálni a kérdést, akkor azt fogjuk látni, hogy ennek a szövetségi jelnek valóban van olyan univerzálisan is megmutatózó értelmezési kerete, mely a teljes teremtett világot tartja Isten szövetséges társának. Tulajdonképpen a teljes Noé története, az általa kapott parancsok is ilyenek tekinthetők, mint az a közös, teológiai alap, melyre az Újszövetség is épít, sőt magának az Ószövetségnek az

¹⁴ A kép részletesebb magyarázatához ld.: KLINGBEIL, M.: *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*, (University Press / Vandenhoeck Ruprecht, Fribourg Switzerland/Göttingen Germany, 1999), 183.o. Hasonlóképpen látja és értelmezi a rabbinikus irodalom, illetve annak kommentárjai. Ld. pl.: RAMBAN (NACHMANIDESZ): *Commentary on the Torah Genesis*, (Shilo Publishing House, New York, 1971), 136-37.o.

¹⁵ TURNER, L.A.: *The Rainbow as the sign of the Covenant*, in VT, (vol. 43, fasc.:1, 1993, 119-124), 119-120.o. Természetesen ezt a véleményt is igen erőteljesen vitatják, mondván, a fentebb idézett Enúma Élis szakaszt nem teljesen meggyőző párhuzamként említeni, mivel a Noé történetében lévő özönvíz esetén nem találkozunk ellenségképpel, hacsak a megromlott emberiség nem az.

¹⁶ Vö.: BEGRICH, J.: "Mabbul: Eine exegetisch-lexicahsche Studie" in *Zeitschrift fur Semitista und verwandte Gebiete* (6, 1928, 134-53).

inkluzív vonásait is megcsillogtatja előttünk.¹⁷ S mint ahogyan az Ap. Csel. 15-ben, valamint az 1Kor 5-10-ben látjuk is, az Újszövetség is hasonlóképpen értelmezte a keresztyén egyházat annak fogantatásakor, s ezt látta összekötő kapocsként a zsidó és nem-zsidó keresztyének között, illetve ezzel kívánta feloldani a közöttük lévő feszültséget.¹⁸

Ha tehát úgy (is) tekintünk a Noéval kötött szövetség jelére, mint összekötő kapocs, s egyben úgy is, mint egy Istennel kezdett új élet lehetősége¹⁹, akkor mindenképpen aktuálissá is kell, hogy váljon nemcsak elméleti szinten, de a gyülekezeteink valóságában is.

¹⁷ CASSUTO, U.: *A Commentary on the Book of Genesis, Part 2: From Noah to Abraham, Genesis VI 9-XI 32, With an Appendix: A Fragment of Part III*, (The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem, 1964), 135-140.o.

¹⁸ Gondolunk itt elsősorban a Noahita parancsolatok megtartására. Részletesen ld.: BOCKMUEHL, M.: *The Noachide Commandments And New Testament Ethics: With Special Reference To Acts 15 And Pauline Halakhah* in *Revue Biblique*, (Vol. 102, No. 1 (JANVIER 1995), pp. 72-101), 91-100.o.

¹⁹ Nem véletlen, mint azt fentebb említettük is, hogy képi világában, szóhasználatában erőteljesen visszaköszön a P teremtéstörténet. Ez által is azt kívánja a szöveg sugallani, hogy valami új, egy, a teremtéshez hasonlóan új kezdődik meg a világban.

Irodalomjegyzék:

- BEGRICH, J.: "*Mabbul: Eine exegetisch-lexicahsche Studie*" in *Zeitschrift fur Semitista und verwandte Gebiete* (6, 1928, 134-53).
- *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (A. Alt ... ed. R. Kittel ; adjuvantibus H. Bardtke... ed. K. Elliger et W. Rudolph), Deutsche Bibelgesellschaft: Stuttgart, 1997.
- BOCKMUEHL, M.: *The Noachide Commandments And New Testament Ethics: With Special Reference To Acts 15 And Pauline Halakhah* in *Revue Biblique*, (Vol. 102, No. 1 (JANVIER 1995), pp. 72-101).
- Brown Francis: *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexikon : With an appendix containing the Biblical Aramaic, Coded with Strong's Concordance Numbers / Francis Brown with the cooperation of S. R. Driver, Charles A. Briggs*, Hendrickson Publishers: Peabody, 2003.
- CASSUTO, U.: *A Commentary on the Book of Genesis, Part 2: From Noah to Abraham, Genesis VI 9-XI 32, With an Appendix: A Fragment of Part III*, (The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem, 1964).
- David J. A. CLINES- J. EWOLDE (ex. Editor): *The Dictionary of Classical Hebrew*, Sheffield Academic Press: Sheffield, 1193.
- David L. LIEBER: *Strangers and Gentiles* in *Encyclopaedia Judaica* (sec. Ed.) (Fred SKOLNIK Editor in Chief) Michael BERENBAUM (Executive Editor), Macmilan Reference: USA in Association with Keter Publishing House Ltd.: Jerusalem, Detroit-New York- San Francisco- New Haven,Conn- Waterville, Maine- London. vol.19 241-242.
- E. JENNI-C. WESTERMANN: *Theological Lexicon of the Old Testament*, trans.: Mark E. BIDDLE Peabody, Mass.: Hendrickson, 1997.
- E. van WOLDE: *One Bow or Another? A Study of the Bow in Genesis 9:8-17*, in *VT* (vol. 63. Fasc.1, 2013, 129-144)
- Gerhard Lisowsky: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament = Concordance to the Hebrew Old Testament / Nach dem vom Paul Kahle in der Biblia Hebraica von Rudolf Kittel besorgten Masoretischen Text...Mitwirkung von Leonhard Rost ausgearb. und geschrieben von Gerhard Lisowsky*, Deutsche Bibelgesellschaft:Stuttgart, 1993.
- KLINGBEIL, M.: *Yahweh Fighting from Heaven: God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Estern Iconography*, (University Press / Vandenhoeck Ruprecht, Fribourg Switzerland/Göttingen Germany, 1999).
- KOMORÓCZY G: *Gilgames – Agyagtáblák üzenete, ékírásos akkád versek*, (ford. Rákos Sándor), (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986).
- Ludwig KOEHLER, Walter BAUMGARTNER, Johann Jakob STAMM, Benedikt HARTMANN, Ze'Ev BEN-HAYYIM, Eduard Yechezkel KUTSCHER, Philippe REYMOND: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Vol. 3, (Brill Academic Pub; New Ed edition, 1996).
- RAMBAN (NACHMANIDESZ): *Commentary on the Torah Genesis*, (Shilo Publishing House, New York, 1971).
- *Szentírás. Istennek az Ó és Újszövetségben adott kijelentése*, Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1990.

- TURNER, L.A.: *The Rainbow as the sign of the Covenant*, in VT, (vol. 43, fasc.:1, 1993, 119-124).
- WELLHAUSEN, J.: *Prolegomena to the History of Ancient Israel*, (Cambridge University Press, Cambridge, 2013)